

Introducció a l'estudi de la Història Antiga: Pròxim Orient, Egipte, Grècia i Roma

Mònica Bouso García

PID_00236774

Temps de lectura i comprensió: **4 hores**

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. Introducció	9
2. Metodologia	10
3. Terminologia	13
4. Fonts	14
4.1. Fonts internes	15
4.1.1. Fonts textuais	15
4.1.2. Fonts arqueològiques	18
4.2. Fonts externes	19
4.2.1. Fonts textuais	20
4.2.2. Fonts arqueològiques	20
5. Marc geogràfic	22
5.1. Pròxim Orient	22
5.2. Egipte	24
5.3. Grècia	25
5.4. Roma	27
6. Marc cronològic	29
6.1. Datació interna	29
6.2. Datació externa	31
6.2.1. Cronologia relativa	31
6.2.2. Cronologia absoluta	32
7. Desenvolupament cronocultural	36
7.1. El Pròxim Orient	36
7.2. Egipte	37
7.3. Grècia	38
7.4. Roma	39
Glossari	41
Bibliografia	42
Annex	43

Introducció

L'estudi de la Història Antiga va més enllà d'escrutar les obres dels autors considerats clàssics i les dels primers escriptors a rebre el títol d'historiador pels moderns especialistes; també va més enllà de dibuixar i fotografiar les restes de les seves cases i monuments i d'observar els canvis estilístics en les considerades obres d'art que han arribat fins a nosaltres. L'estudi de la Història Antiga s'ocupa d'examinar i analitzar tots els vestigis procedents de les cultures de l'antiguitat, des d'un fragment ceràmic amb una inscripció fins a les restes del que menjaven.

L'estudi, per tant, de tal varietat i diversitat de restes implica la feina de diferents especialistes, ja que desborda la capacitat d'un sol investigador de conèixer totes les llengües emprades a l'antiguitat –encara que sigui en una sola àrea– i les tècniques per tractar restes òssies, humanes i d'animals, ceràmiques, lítiques, botàniques, etc. En conseqüència, serà necessari un equip de múltiples especialistes, però a més aquest ha de ser interdisciplinari, és a dir, no es tracta només d'acumular un bon nombre de dades, sinó que aquestes s'han d'ordenar, contextualitzar i han de respondre a uns objectius comuns, a un projecte que miri de respondre determinades qüestions. Es tracta, per tant, d'un estudi multidisciplinari –hi estan implicades, com veurem, des de la filologia a la carpologia– i interdisciplinari, és a dir, es necessita el treball en conjunció i coordinació de diverses disciplines perseguint uns objectius pre-determinats.

Cada una d'aquestes especialitats s'ha dotat d'una manera de treballar que s'adapta a les seves necessitats i a les del material que estudia, és a dir, d'una metodologia pròpia. Per tant, la metodologia que s'haurà d'emprar unint totes aquestes especialitats també haurà de ser per força múltiple, cercant la manera d'orquestrar totes les metodologies específiques, de cada un dels camps, en un treball comú.

En definitiva, el que ens proposem en aquest mòdul és, en primer lloc, introduir a l'alumne que s'enfronta, per primera vegada, a l'estudi del món antic els aspectes principals de la disciplina, començant per explicar quin és el mètode de treball (metodologia interdisciplinària) i el seu vocabulari específic (terminologia). En segon lloc, presentar els diferents tipus de fonts que s'utilitzen, analitzant les seves característiques i problemàtiques. En tercer lloc, s'analitzaran aspectes indispensables en tot estudi històric, com és la contextualització en l'espai i en el temps. Prestarem especial atenció als diferents sistemes de datació i a les seves problemàtiques, i veurem com establir una cronologia segura per als períodes més antics és una tasca àrdua i complexa. Explorarem els diferents mètodes emprats i veurem amb detall les darreres aportacions al tema. En darrer terme, exposarem una breu síntesi dels principals

Nota

Si no s'especifica el contrari, totes les dates són abans de Crist.

Nota

Les paraules amb asterisc es troben definides al Glossari.

desenvolupaments històrics de les cultures del Pròxim Orient, Egipte, Grècia i Roma, des de l'inici de l'escriptura fins a la seva integració a l'Imperi de Roma. Aquesta síntesi estarà complementada amb quadres cronoculturals.

Objectius

Els objectius que l'alumne ha d'aconseguir una vegada estudiats els continguts del mòdul són els següents:

- 1.** Introduir les diferents especialitats i especialistes que intervenen en l'estudi de la història, les seves metodologies específiques i les seves aportacions.
- 2.** Ser conscients de la necessitat d'una metodologia interdisciplinària.
- 3.** Donar a conèixer el vocabulari específic de la disciplina.
- 4.** Distingir els diferents tipus de fonts, d'on procedeixen, les seves problemàtiques i la metodologia específica per estudiar cada una.
- 5.** Conèixer els diferents sistemes cronològics, les seves utilitats i les seves limitacions.
- 6.** Observar els principals desenvolupaments de la història d'aquests territoris sincrònicament i diacrònicament, així com les seves interrelacions.

1. Introducció

«Això és l'exposició dels resultats de la recerca d'Heròdot d'Halicarnàs, feta perquè amb el temps no es perdi el record dels fets, grans i admirables, duts a terme tant pels grecs com pels bàrbars, però més encara perquè se sàpiguen les causes que els induïren a fer-se la guerra.»

Heròdot, *Història*, Proemi

Amb aquestes paraules iniciava l'historiador grec Heròdot la seva obra *Història*, el mot grec *historiē* significava 'investigació', referint-se a allò que hom coneix perquè ho ha vist personalment o perquè algú que ho ha vist li ho ha explicat. Aquest terme elegit per Heròdot ha passat a designar la disciplina en la major part de les llengües europees. És en aquest sentit d'investigació, de recerca, que l'utilitzarem en aquestes pàgines.

L'estudi de les cultures antigues, com ja hem comentat, implica abordar una ingent quantitat de material, aquest fluctuarà en funció dels períodes i de les zones; per a determinats moments històrics compten amb multitud de fonts i a més des de nombrosos punts de vista, com en el cas de les cultures del Pròxim Orient i del Mediterrani oriental durant l'Edat del Bronze Final. En altres casos es parlarà «d'èpoques fosques» per l'absència de dades. De tal manera, es fa palesa la importància de les fonts per tal de poder reconstruir el que va passar; sense aquestes entrem en el camp de l'especulació i de la hipòtesi.

Les característiques de cada una de les fonts ens portaran, com hem anunciat, a mètodes d'anàlisi específics que atenen les particularitats de cada una de les diverses classes de fonts. Aquests mètodes seran múltiples, com múltiples són el tipus de vestigis recuperats. A banda d'aquesta multiplicitat, hem de donar compte de l'augment del nombre de noves tècniques i procediments gràcies a la imparable innovació tecnològica aplicada a la disciplina. Un dels avenços que més impacte ha causat en l'estudi del món antic, en particular, és la xarxa global de comunicació; mai abans tantes dades eren disponibles sense aixecar-se de la cadira, ni era tan fàcil i ràpid compartir nous descobriments i coneixements. Tot i que és un gran avantatge, també presenta els seus inconvenients, com la manca de temps per seleccionar, organitzar i analitzar tal nombre de dades (però aquest és un tema que fuig del que ens proposem aquí).

Col·leccions de textos antics

Així doncs, per posar un exemple tenim a la nostra disposició col·leccions de textos antics *online* com els següents: per a l'àmbit del Pròxim Orient: CDLI: *The Cuneiform Digital Library Initiative* i ETCRSI: *Electronic Text Corpus of Sumerian Royal Inscriptions*. Per a fonts epigràfiques i papirologiques egípcies, el portal: <http://www.trismegistos.org>. Per al món clàssic grecoromà es compta amb *Perseus Digital Library*.

Referència bibliogràfica

Heròdot (2000). *Història*, vol. I. Introducció, text revisat, traducció i notes de Manuel Balasch. Barcelona: Fundació Bernat Metge.

2. Metodologia

Tradicionalment, l'estudi de la Història Antiga s'ha basat principalment en les fonts textuais, acompanyades de les restes arqueològiques més significatives, com monuments, gerres ceràmiques, monedes i obres d'art. Tot i que l'examen de les fonts textuais, l'estudi tipològic i funcional de les restes ceràmiques i els aspectes estilístics de frescos i obres artístiques continuen sent bàsics, el desenvolupament i l'avenç de disciplines i tècniques ha portat a prendre en consideració totes les restes susceptibles d'aportar informació sobre el passat.

En conseqüència, a l'estudi del món antic s'han afegit tot un seguit de restes d'una gran varietat, que com dèiem necessiten d'un treball específic de tractament i anàlisi. A més, la contínua innovació tecnològica aplicada al camp de la història està ampliant la qualitat i l'assortiment d'informació que es pot extreure de les restes. Vegem, doncs, a continuació les principals tècniques i mètodes implicats en l'estudi del passat. Començarem per veure l'arqueologia i les seves especialitats, i després tractarem els testimonis escrits.

En primer lloc, parlarem de les tècniques d'estudi del territori. Aquestes inclouen diversos procediments que el que persegueixen és determinar com era el paisatge a l'antiguitat, com ha anat evolucionant, els diversos usos a què ha estat sotmès i quin era el patró d'assentament en cada època, entre d'altres. De tal manera, s'estudien fotografies aèries, es fan prospeccions de diversos tipus, des de passejar pel territori en busca de fragments d'artefactes com restes lítiques i ceràmiques antigues, a prospeccions electromagnètiques que exploren el subsòl sense excavar, per tal d'observar si en un determinat indret s'amaguen restes arquitectòniques o excavades que assenyalin l'ocupació humana.

En segon lloc, cal tractar l'excavació arqueològica, procediment que s'ocupa de recuperar i estudiar les restes materials deixades al territori per l'activitat de les comunitats passades. La metodologia arqueològica s'adaptarà als diferents escenaris: espais oberts, coves, restes submarines, àmbits urbans, etc.

En tercer lloc, hem de fer esment de tots els materials que es recuperen del passat com a resultat d'una intervenció arqueològica. Cal insistir en la pèrdua d'informació que causa la recuperació d'un objecte per altres mitjans (espoli, saqueig) que no sigui venir d'una activitat científica, ja que sense context l'objecte esdevé mut. Les restes són molt nombroses, i n'analitzarem només les principals:

- Restes òssies humanes: estudiades per antropòlegs físics, el seu estudi permet determinar el sexe, l'edat, certes malalties, dades sobre la dieta de l'individu, etc. A més, en l'aplicació de determinades anàlisis, com la de l'ADN (quan és possible), la informació que es pot obtenir s'amplia amb

Bibliografia recomanada

Butzer, Karl W. (1989). *Arqueología – una ecología del hombre: Método y teoría para un enfoque contextual*. Barcelona: Ediciones Bellaterra.

dades relatives a malalties que no deixen petjada als ossos, a la dieta, la procedència i, també, la possibilitat d'establir relacions de parentiu.

- Restes d'ossos d'animals: estudiades pels arqueozoòlegs, permeten conèixer l'espècie, l'edat, el sexe, el patró de sacrifici, si són espècies domèstiques o salvatges, si són autòctones o no, la seva dieta, etc.
- Restes ceràmiques: a banda de la determinació del tipus de peça i adscripció cronocultural i funcional, són elements clau per datar. Tècniques com l'arqueometria permeten, a més, identificar el procés de manufactura i la procedència de l'argila i dels components minerals presents; d'altres, com l'anàlisi dels residus dels vasos antics, poden determinar el contingut que hi havia al recipient.
- Restes botàniques de diverses classes: per exemple, la recuperació de restes de pol·len i les carpològiques* permeten reconstruir el medi ambient antic. A més, les restes carpològiques permeten conèixer, a més del medi d'un determinat període, la dieta, les espècies cultivables i les salvatges, etc.
- Restes lítiques: l'estudi inclou des de puntes de fletxa i ganivets de sílex fins a molins o blocs usats en la construcció. A banda de l'estudi tipològic i funcional de les peces i de les tècniques de manufactura, les anàlisis petrogràfiques* poden determinar els llocs de procedència dels materials, i, per tant, conèixer les peces locals i les importades.
- Restes metal·lúrgiques: el seu estudi també comporta un ampli espectre: des dels objectes metàl·lics acabats (des de monedes –a partir del segle VII, que també estudiarà la numismàtica*– fins a sagetes) fins als processos de manufactura, tractament dels metalls i les seves manipulacions, etc. Tota una sèrie d'anàlisis químiques permeten identificar les fonts d'abastiment dels metalls, temperatures de fusió, tècniques, etc., que ajuden a reconstruir tot el procés: des de les fonts d'extracció fins als tipus de forns, etc.

En definitiva, l'aplicació tant de les noves tècniques com del perfeccionament d'altres ja existents ha ampliat la qualitat i quantitat d'informació, i han esdevingut eines essencials per als investigadors. Tal és el cas de les noves tècniques de datar que permeten afinar més gràcies a la datació d'elements com les granes, que presenten una vida més curta que, per exemple, el carbó d'una biga, que pot haver estat en ús durant dècades, sinó més. Un altre exemple pot ser la creació de nous mapes, no tan sols per les imatges dels satèl·lits, sinó per altres tècniques com la utilització de georadars. Com també les anàlisis, que hem comentat, que permeten identificar la composició i proveniença dels materials –com l'aplicació dels isòtops estables de plom, els químics, els petrogràfics– han obert un extens ventall d'informació, com quins recursos s'utilitzaven en un determinat període, la tecnologia emprada, les xarxes d'intercanvi i la dinàmica d'interacció entre regions, etc. Addicionalment, la suma dels estudis

geològics del sòl i els botànics, amb la recuperació de columnes de pol·len, permeten reconstruir com va ser el medi ambient i els canvis que es van produir en un determinat període.

Pel que fa als testimonis escrits, també compten amb una gran varietat de restes, des de textos escrits en paper, gravats en segells, pintats sobre fragments ceràmics, inscripcions monumentals en temples fins als grafitos dels carrers de Pompeia. Aquestes restes tampoc provenen només de les prestatgeries de les biblioteques, sinó que també es troben en magatzems de museus esperant a ser estudiades. Dins d'aquestes podem diferenciar dos grans apartats: d'una banda, les restes epigràfiques, és a dir, les restes escrites sobre diferents materials com la ceràmica, la pedra, el metall, etc., i les restes textuais, escrites sobre pergamins i papirs. Tant l'epigrafia* com la glíptica* i la filologia han desenvolupat procediments i tècniques específiques per al tractament de les seves fonts; a més, els seus professionals acostumen a especialitzar-se en períodes i cultures concrets. També en aquest camp nous procediments auguren importants novetats, com per exemple el desenvolupament de tècniques de restauració digital (com l'MSI: *multispectral imaging*) i d'escàners (com el CT: *computer tomography*) que possibiliten llegir un paper enrotllat sense obrir-lo, o la lectura d'incisions en materials en molt mal estat o no perceptibles a ull nu.

Fins aquí hem vist gran quantitat de restes que requereixen d'especialistes i metodologies que atenguin les seves especificitats, però, com ja hem comentat, el volum d'informació ha de ser ordenat, contextualitzat i tractat en funció d'un marc teòric que li doni coherència i sentit. Cal, doncs, haver marcat a l'inici de la recerca uns objectius, unes preguntes a respondre, cal haver ideat un guió.

No s'insistirà mai prou en la imprescindible necessitat de contextualitzar les evidències; cal conèixer al màxim detall la seva procedència, tant geogràfica com temporal, des d'un text literari fins a un fragment ceràmic. Cal, a més, d'entendre el contingut del text, a quina audiència estava destinat; de la mateixa manera, a més de saber a què respon la forma del vas, què contenia, hem de tractar d'establir si va ser portat des d'un altre poblat, si va ser llençat o es va abandonar, etc.

En resum, per reconstruir el passat, per tal d'entendre'l i fer-lo entendre, l'historiador, a més de ser un bon tècnic, haurà d'utilitzar un enfoc que doni significat i orienti la seva recerca, tot evitant categories i conceptes aliens a les societats que estudia, hem de tenir en compte que els seus esquemes de pensament no són els nostres.

Raigs X de contrast d'imatges

Hi ha un projecte en curs que treballa en els papirs enrotllats de la *Villa dei Papiri* de la ciutat romana d'Herculà utilitzant la tècnica de raigs X de contrast d'imatges (*X-Ray Phase-Contrast Imaging*).

3. Terminologia

Com acabem de comentar, en tractar de recuperar el passat caldrà intentar identificar i comprendre les estructures mentals que cada societat i cada període crea per organitzar el seu món. Caldrà, doncs, evitar categories i conceptes totalment forans a aquestes cultures. Així doncs, determinats termes que utilitzem per definir aspectes de les nostres societats poden no ser apropiats per descriure aquests aspectes en les societats del passat, si aquests no són idèntics i no remetent a les mateixes realitats. Caldrà tractar d'entendre cada societat en el seu context, i per a això serà imprescindible conèixer la llengua que utilitzava i, en la mesura del possible, utilitzar i entendre els termes tal com ells ho feien, tal com ells els entenien. En conseqüència, determinats termes no seran fàcilment traduïbles perquè identifiquen conceptes diferents dels nostres. Per tant, a vegades certs termes no es traduiran, i en d'altres s'haurà de buscar la paraula de la nostra llengua que més es pugui acostar al significat que tenia a l'antiguitat.

La història, com tota disciplina científica, s'ha dotat d'un vocabulari propi per tal de comunicar els seus mètodes, els seus resultats, etc. És a dir, disposa d'una terminologia particular, d'un conjunt de termes propis del seu àmbit d'especialitat.

De la mateixa manera, disposa de publicacions específiques, a banda d'obres de compilació i monografies, de revistes periòdiques científiques especialitzades d'àmbit internacional que abasten tots els àmbits d'estudi i períodes.

4. Fonts

Tal com hem vist en tractar la metodologia, l'historiador de l'antiguitat disposa d'una gran diversitat de fonts; cada una requereix atendre a les seves particularitats i, com hem vist, cadascuna té una metodologia pròpia amb les seves regles de funcionament. A més, cada tipus de font presentarà els seus avantatges i limitacions per a la reconstrucció del passat que hauran de ser valorades en cada cas, depenent de les seves característiques. Així doncs, en funció d'aquestes característiques, cada tipus de font aportarà un tipus de informació que haurà de ser contrastada i finalment posada en comú amb les altres dades procedents d'altres fonts del mateix context per tal de poder respondre a les preguntes inicialment plantejades. Tota una sèrie d'aspectes han de ser abordats en tractar les fonts, i entre els més rellevants destaquem:

- La **preservació**: depèn de múltiples factors, entre els quals cal destacar la naturalesa del material, les situacions sociopolítiques de les zones d'on provenen, l'atzar de les descobertes, etc.
- La **transmissió**: també varia molt entre una cultura i una altra. En el cas de la civilització mesopotàmica i egípcia, la tradició va quedar interrompuda durant més de dos mil·lennis, des del moment que van ser sotmeses per potències estrangeres i les seves escriptures substituïdes i caigudes en l'oblit. En aquest cas, la seva recuperació ha estat tot un redescobriments. En el cas de la civilització grecoromana, aquesta sempre ha estat present en el món occidental, però molts dels seus testimonis han arribat a través del filtre dels segles posteriors. Durant aquest llarg període es va dur a terme una selecció del material: es va triar allò que era digne de ser copiat i, per tant, conservat i transmès, i allò que es va desestimar va quedar per sempre oblidat.

De tal manera, és pertinent fer una distinció entre les fonts internes i les externes, i la diferència radica en la seva procedència. En el primer cas, fem referència a totes aquelles dades que han estat produïdes per una determinada cultura; per tant, procedeixen d'ella, és a dir, són fonts contemporànies i autòctones. Per fonts externes entenem totes aquelles dades produïdes des de fora d'una determinada cultura; poden ser o no contemporànies, però expressen un punt de vista extern al d'una certa cultura.

Per tant, cal tenir present la distància que separa ambdues cultures: no serà el mateix el punt de vista d'un rival que el d'un aliat, ni el d'algú que coneix la llengua de la cultura de la qual parla, del que no, entre altres aspectes. En definitiva, totes les fonts són útils, però caldrà examinar-les bé per fer un ús adequat de la informació que contenen.

4.1. Fonts internes

Com acabem d'exposar, en aquest apartat ens referirem a totes aquelles fonts que provenen d'una determinada cultura. Dins d'aquesta categoria podem trobar diferents tipus de fonts: escrites, arqueològiques, iconogràfiques, etc. Tractarem específicament les fonts textuals i les arqueològiques, tot examinant les seves principals característiques.

4.1.1. Fonts textuals

En aquest subapartat tractarem de manera conjunta les fonts epigràfiques i les textuals. A diferència de les fonts arqueològiques, que podem dir que presenten un caràcter més neutre, darrere de tot text escrit hi ha una intencionalitat i una audiència. Aquesta funcionalitat no necessàriament ha de respondre a la d'explicar els esdeveniments tal com van succeir, sinó més aviat a fer-los encaixar en una determinada ideologia, en una determinada manera d'entendre la seva pròpia història. Per tant, no són testimonis objectius, són el producte d'un determinat grup social (recordem que al món antic no tothom tenia accés a l'escriptura) amb una determinada visió. En conseqüència, cal tenir present principalment el context de la font, sota quines circumstàncies va ser posat per escrit, qui ho va escriure o va fer escriure, etc.

A banda d'aquestes consideracions interpretatives, les fonts textuals presenten certes problemàtiques. En primer terme, les dificultats lingüístiques. Moltes de les llengües i dels sistemes d'escriptura utilitzats a l'antiguitat han desaparegut, algunes d'aquestes llengües romanen sent un enigma i d'altres no fa tant que es van poder desxifrar. El seu estudi implica, doncs, formació en llengües mortes i algunes summament complicades. En altres casos, la dificultat vindrà

determinada pel tipus de text, en ocasions críptics per a un lector aliè al context, com determinades cartes que pressuposen un coneixement per part del lector al qual nosaltres no tenim accés, etc.

En segon terme, el seu estat de preservació. Tan sols una mínima part de tot allò que va ser escrit durant l'antiguitat ha arribat fins a nosaltres. Molts factors han intervingut en aquesta selecció; fonamentalment, el material en què es va escriure. Mentre les tauletes de fang o les inscripcions sobre pedra han aconseguit arribar fins a nosaltres, altres escrits sobre materials com el papir – fora del càlid clima dels deserts egipcis– no s'han conservat, com tampoc ho han fet restes escrites en fusta i cera, materials que sabem que es van utilitzar. Un altre factor que ha afectat la supervivència de certes restes textuais, especialment pertanyents al món grecoromà, ha estat la selecció que es va produir entre allò que calia, o valia la pena, copiar i allò que no. En aquest cas, la preservació d'una determinada obra i/o autor és degut a que durant l'antiguitat va ser àmpliament llegida i copiada, fet que ha contribuït a que hagi arribat fins al present a través de diversos manuscrits. En moltes ocasions no ens han arribat les obres completes, sinó tan sols fragments, i, en d'altres l'únic que s'ha conservat és la cita de la seva existència en l'obra d'un escriptor que sí que la va poder llegir i en deixa constància. En conseqüència, hem de lamentar la pèrdua de gran quantitat d'obres.

Biblioteca d'Alexandria

Un dels exemples més paradigmàtics d'aquest infortuni és el tràgic destí de la famosa i valorada biblioteca d'Alexandria, d'època hel·lenística. Convertida en el centre cultural del món hel·lènic gràcies als esforços dels Ptolemeus, la biblioteca va créixer fins a contenir un milió d'obres. L'ingent tasca feta a la biblioteca de copiar i divulgar molts textos clàssics va permetre la supervivència de l'antic llegat literari grec. Malauradament, la biblioteca va patir un incendi durant la guerra entre Cèsar contra Pompeu. Sabem que va sobreviure per acomodar el contingut de la biblioteca de Pèrgam que Marc Antoni va regalar a Cleòpatra. Però el desastre va arribar de nou en la dècada de 270 dC, quan el barri del palau d'Alexandria fou destruït durant l'ocupació de l'Imperi de Palmira.

A continuació comentarem breument els principals tipus de fonts textuais que tenim de les cultures aquí estudiades.

El Pròxim Orient ens ha legat milers i milers de tauletes de fang en escriptura cuneïforme, sistema que va estar en ús durant tres mil·lennis i que va ser emprat per diverses cultures. Això suposa un ingent volum d'informació i a més molt divers, atès la gran quantitat de gèneres conreats. En termes generals, disposem de:

- documents administratius,
- documents legals privats,
- cartes,
- tractats entre estats,
- textos literaris,
- textos escolars,

- textos historiogràfics commemoratius¹ i
- cronogràfics².

D'Egipte disposem de gran riquesa i qualitat de fonts textuais gràcies a les avantatjoses condicions de conservació mediambiental i al caràcter eminentment literari de la societat egípcia. Tenim, per tant, una gran varietat de gèneres i d'obres:

- textos administratius,
- cartes,
- llistes reials,
- documents mèdics i matemàtics,
- autobiografies funeràries,
- literatura didàctica o sapiencial,
- narrativa,
- relat,
- contes,
- a més, d'una gran producció poètica i literatura religiosa, especialment en relació amb el culte als morts i a les concepcions de la vida en el més enllà.

En relació amb el món Egeu, les tauletes micèniques en Lineal B (1600-1100) han aportat dades sobretot de caràcter econòmic. No tornem a disposar de dades textuais fins a la reaparició de l'escriptura en el segle VIII, en aquest cas es tractarà d'un sistema alfabètic adaptat del fenici per registrar la llengua grega. Lamentablement, tenim constància de l'existència de molts autors i obres que no s'han preservat. No és casualitat, doncs, que sigui Atenes una de les ciutats que millor coneixem del món grec antic, ja que és un dels llocs dels quals més dades s'han conservat, i en alguns gèneres, com el dels discursos dels oradors, només s'han documentat d'Atenes (420-321). Altres textos conservats són les obres d'historiografia antiga (amb rellevants autors com Heròdot, Tucídides, Xenofont i Polibi), teatre, filosofia, etc. A més, comptem amb nombroses restes epigràfiques en pedra, metall, terracota i tant públiques (decrets, codis de lleis, dedicacions cíviques o commemoratives) com privades (dedicacions personals, epitafis i grafits).

La situació al món romà és paral·lela a la del món grec, sabem de moltes fonts perdudes de les quals només coneixem la seva existència a través de cites d'autors posteriors. En altres casos, molts manuscrits, heterogenis i sovint fragmentats, han arribat fins als nostres dies perquè han estat copiats de manera continuada des de l'antiguitat. Per a la història de Roma comptem amb obres d'historiadors (escriuen obres ordenades cronològicament, tot i que no sempre ens han arribat completes) com Tit Livi, Ciceró, Dió Casi, Corneli Tàcit i d'antiquaristes (recullen tota la informació relativa al passat en totes les seves formes) com Varró. També tenim obres geogràfiques (Estrabó), llistes de cònsols des d'inicis de la República, annals, lleis, tractats, poesia, història natural

⁽¹⁾És a dir: registres d'esdeveniments escrits poc després del seu succés, com annals, inscripcions edilícies, votives, reials, etc., que eren exhibits públicament.

⁽²⁾És a dir, llistes de reis i cròniques, que no eren exhibits públicament.

(Plini el Vell), etc. L'altre gran grup de dades prové de les fonts epigràfiques: segells en àmfores, inscripcions monumentals en edificis públics i temples i l'excepcional corpus constituït pels grafitos als murs de la ciutat de Pompeia que han deixat un testimoni inesborrable de la llengua oral i de la cultura popular.

4.1.2. Fonts arqueològiques

Com ja hem comentat en tractar la metodologia, les darreres innovacions tècniques han augmentat considerablement el volum d'informació i han obert noves perspectives de recerca. També hem vist com cada una de les restes ha de ser tractada i analitzada en funció de les seves característiques; s'ha d'atendre al seu context i interpretar-la en funció d'aquest.

Tot i que, a diferència de les fonts textuales, aquestes no han estat subjectes a cap censura, si que han estat sotmeses a múltiples factors que han afectat la seva preservació. Entre els més importants cal citar l'amenaça de la seva preservació en zones en conflicte (com és el cas del Pròxim Orient), l'espoli arqueològic constant en certes zones (com és el cas d'Egipte), la dificultat d'excavar en ciutats ocupades ininterrompudament des de l'antiguitat (com és el cas de les ciutats d'Atenes i Roma), etc.

En conseqüència, l'arqueologia s'enfronta a nombrosos reptes com la protecció de les restes, assegurar la procedència segura i fidedigna de les seves restes, restaurar i divulgar les restes arqueològiques sense dificultar el funcionament de la societat contemporània, etc.

Una altra problemàtica, tampoc exclusiva de les fonts arqueològiques, és la desigualtat de la informació, és a dir: no tots els períodes són atestats de la mateixa manera en totes les regions. Per tant, d'una determinada època podem conèixer amb cert grau de detall el que succeeix en una zona, mentre desconeixem completament el que està passant contemporàniament en una altra. De la mateixa manera, hi haurà èpoques de les quals disposem de moltes dades i, en canvi, en d'altres ni tan sols s'ha pogut localitzar la capital d'un determinat regne.

Patrimoni cultural amenaçat

Lamentablement, estem veient com darrerament el patrimoni cultural ha esdevingut un objectiu específic dels enfrontaments bèl·lics, com les destruccions dels Budes de Bamian a l'Afganistan o de la ciutat de Palmira a l'estepa siriana.

La majoria de jaciments arqueològics al Pròxim Orient es caracteritzen per la seva forma de *tell*, és a dir, de muntanyes artificials formades per les múltiples capes resultat de les successives ocupacions humanes al llarg de molt de temps. En la fotografia, una imatge del jaciment de Tell Brak, a Síria. Fotografia de l'autora.

4.2. Fonts externes

Per fonts externes ens referim a totes aquelles dades que fan referència a una determinada cultura però que ens ha transmès una altra, tant contemporàniament com posteriorment. De molts períodes o, fins i tot, de cultures senceres (especialment aquelles cultures que no han deixat restes escrites, com moltes poblacions nòmades), aquesta és la nostra única font de coneixement per tal de reconstruir el seu desenvolupament històric i les seves característiques. La distància, però, que separa una cultura d'una altra, la seva relació amb ella, la seva manera d'accedir-hi (directament o a través d'intermediaris), les competències lingüístiques de l'informador sobre la llengua de la cultura que descriu, entre altres aspectes, afecten inevitablement la natura de la informació

Nom dels grecs

La influència de les fonts externes ha afectat, fins i tot, el nom amb el qual designem una cultura, com és el cas dels grecs. Aquest terme és de fet la versió romana del terme *graeci*, que no era el terme amb el qual els grecs es referien a si mateixos; ells utilitzaven el mot hel·lè.

que proporcionen. Atenent, doncs, a aquestes consideracions, aquestes fonts han de ser tractades amb cautela i analitzades tenint present la distància que separa el narrador de l'univers cultural que està descrivint.

4.2.1. Fonts textuais

En el cas del Pròxim Orient i Egipte, fins al redescobriment d'aquestes civilitzacions que va suposar el desxiframent dels seus sistemes d'escriptura i l'inici de les exploracions arqueològiques al segle XIX, la informació que es tenia d'elles provenia de la Bíblia hebrea i dels autors clàssics. Aquest fet va determinar la visió que es tenia d'elles, i que, fins a cert punt, continua vigent, com es pot apreciar en les pel·lícules que insisteixen a mostrar esclaus construint piràmides o la figura de dèspotes governants orientals.

Pel que fa al món grecoromà, com ja hem comentat, devem la preservació de gran part del material textual a la còpia reiterada i constant que dels textos clàssics es va fer. Aquesta es va iniciar ja en època hel·lenística i romana, més tard en els monestirs medievals, i va augmentar durant l'interès creixent que aquestes cultures van despertar en el Renaixement. Tanmateix, la transmissió fidel d'un text resulta insòlita.

4.2.2. Fonts arqueològiques

També podem trobar fonts arqueològiques externes, és a dir, dades sobre una cultura transmesa per una altra. En alguns casos es tractarà de representacions en relleus o en pintures d'una cultura en les quals apareixen representats altres pobles, des de l'òptica de la primera.

Un exemple el representa l'escena pintada a la tomba del visir Rekhmere a Tebes (Dinastia XVIII, ca. 1479-1425), que mostra una processó d'egeus (*Keftiu*) portant regals al faraó. L'aparença física d'aquests i els seus vestits són diferents dels egipcis i similars als que apareixen als frescos dels palaus minoics.

En altres casos el que trobarem són còpies, és a dir, reproduccions, com la gran quantitat d'escultures romanes recuperades que copien originals grecs, o el famós mosaic, procedent del paviment de la casa del Faune de Pompeia, fet en el segle I copiant el quadre original grec obra de Filoxè del segle IV, de la batalla entre Darius III i Alexandre Magne, probablement la d'Ipsos.

Mosaic procedent de la casa del Faune, Pompeia (Museu Arqueològic Nacional de Nàpols). Font: *Wikimedia Commons*

5. Marc geogràfic

Com dèiem al començament, una cultura ha de ser situada en el temps –com veurem en el proper apartat– i també en l'espai, la seva precisa ubicació i extensió és important per conèixer les seves característiques, que en molts casos han esdevingut determinants en el seu avenir històric. D'una banda, caldrà reconstruir el paisatge antic i, de l'altra, estudiar els canvis produïts al territori al llarg del temps.

5.1. Pròxim Orient

La visió tradicional del Pròxim Orient antic ha consistit a distingir un centre, Mesopotàmia, i una perifèria. Aquesta visió centrada quasi exclusivament a l'Iraq venia determinada per l'origen mateix de la disciplina amb la descoberta dels palaus assiris. La impossibilitat d'excavar al centre pels reiterats conflictes bèl·lics i la proliferació d'excavacions a la considerada perifèria va provocar la descoberta de vestigis –com la presència de restes materials procedents de la cultura d'Uruk del sud mesopotàmic a Turquia i al nord de Síria, o els arxius trobats a Ebla, a Síria– que demostraven que en aquestes allunyades zones el desenvolupament cultural era comparable per les mateixes dates al del centre. En conseqüència, s'està ampliant la visió que es tenia i cal integrar tota la zona, incloent-hi els cursos alts del Tigris i l'Eufrates, l'Iran, Síria, la costa mediterrània i Anatòlia.

Aquest centre del qual parlem ha rebut diversos noms al llarg de la història: des del país de Sumer i d'Accad fins a Babilònia, Assíria, Mesopotàmia*, etc. Més recentment s'han emprat termes com el de Creixent Fèrtil, encunyat per l'investigador James Henry Breasted el 1916, englobant no només les conques dels rius Eufrates i Tigris sinó tota la zona d'altres precipitacions. A l'actualitat s'acostuma a utilitzar el terme Pròxim Orient. En termes generals, es tracta d'una regió extremament heterogènia i dominada pel curs dels dos grans rius: l'Eufrates i el Tigris. D'una banda, el sud, la Baixa Mesopotàmia, a la zona de la desembocadura dels rius al golf Pèrsic, és una zona pantanosa, on l'agricultura només és possible gràcies a la irrigació artificial dels camps, amb els canals. És l'antic país de Sumer. Una mica més al nord, la zona prop de l'actual Bagdad, on els rius més s'aproximen l'un a l'altre, constitueix la meitat superior de la Baixa Mesopotàmia, era el país d'Accad, on més tard es va situar Babilònia, i a partir del segon mil·lenni amb aquest nom es referirà globalment a tota aquesta àrea. Al nord se situa l'Alta Mesopotàmia, al nord d'Iraq, és una zona d'agricultura de secà que depèn de la pluja; era la zona de domini d'Assíria durant els mil·lennis segon i primer.

A orient d'aquestes regions es troba la cadena muntanyenca dels Zagros, i al sud-oest la plana iraniana, seu del regne de l'Elam i de pobles com els medes i els perses. A occident de l'Eufrates apareix l'estepa siriana abans d'arribar a la costa, on es van establir importants cultures amb destacats centres com Ebla i Mari al tercer mil·lenni. L'estreta franja de terra entre el Mediterrani i les muntanyes del Líban i l'Antilíban va estar ocupada per multitud de pobles (cananeus, fenicis, filisteus, etc.). Al nord, el centre d'Anatòlia serà ocupat pels hittites al segon mil·lenni, i entre aquesta zona i fins al Caucas van viure nombrosos pobles com els hurrites i els urarteus. Totes aquestes cultures van interactuar en major o menor mesura i intensitat en funció de les diverses circumstàncies històriques.

Mapa topogràfic del Pròxim Orient. Font: *Wikimedia Commons*

Malgrat la gran **diversitat geogràfica**, podem apuntar una sèrie de característiques comunes amb importants repercussions per a la supervivència:

1) L'agricultura, prerequisite per a l'establiment d'assentaments permanents, és difícil: la pluja és escassa pràcticament a tota la regió perquè les altes muntanyes de l'oest deixen grans part del Pròxim Orient a l'ombra de les precipitacions. Al contrari que el Nil a Egipte, el qual proveeix d'aigua al final de l'estiu, just quan és necessària per preparar els camps per plantar; el Tigris i l'Eufrates augmenten el seu curs al final de la primavera, quan les plantes quasi han crescut i l'aigua les pot destruir, i estan al seu nivell més baix quan arriba l'estació de la sembra.

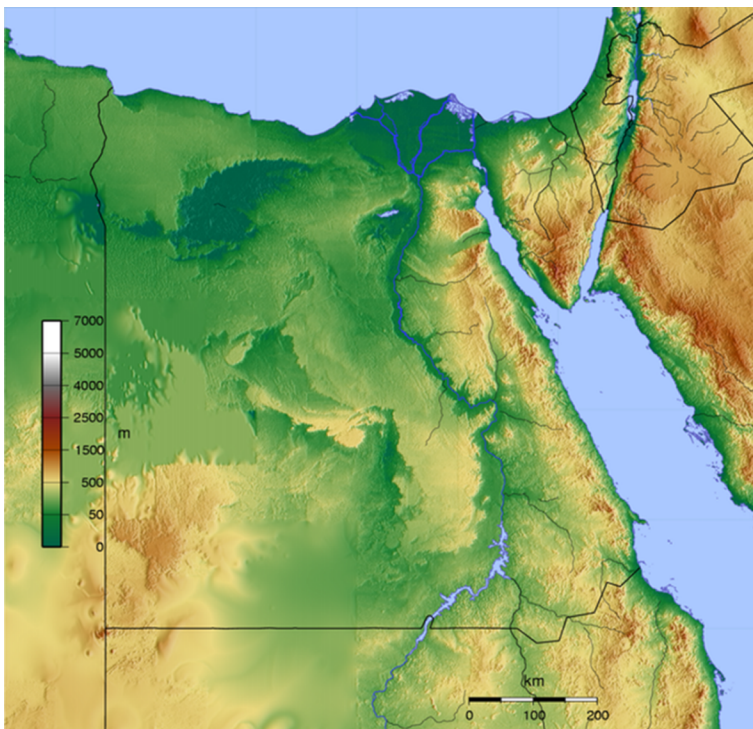
2) Les fronteres les formaven els mars, els deserts (fins a la domesticació del camell al 1000 no és possible travessar-los) i les muntanyes (especialment els Zagros i el Taure constitueixen barreres massives que només poden ser travessades en determinats punts, com les valls fluvials). Seran precisament els deserts i les muntanyes els habitats de poblacions nòmades que en ocasions desestabilitzaran les zones urbanes.

3) L'apertura i exportabilitat: és precisament la presència a la regió de les dues grans vies de comunicació que constitueixen els dos grans rius que travessen tot el territori que facilità la difusió de la cultura mesopotàmica i la relació entre les diverses cultures del territori.

4) La pobresa de matèries primeres a la regió. A la Baixa Mesopotàmia, la pedra i la fusta són escassos i els metalls tampoc no són abundants. Per aquest fet, el fang va constituir un element essencial, tant per construir, com per escriure. La necessitat, per tant, d'abastiment de matèries primeres va ser una constant al llarg del temps.

5.2. Egipte

Cap al final del Quaternari (Plistocè i Holocè), el país adopta la fisonomia actual. Egipte es troba aïllat per una sèrie de barreres naturals de difícil superació: a l'est, pel desert oriental, amb turons i muntanyes, només transitable pels uadis (ex.: uadi Hammamat). A l'oest, pel desert Líbic que forma part de la banda sahariana, i on es localitzen una sèrie d'oasis que s'estenen en paral·lel al curs del Nil (Farafra, Siwa, Kargha, Bahariya). Al nord, la barrera la constitueix el mar Mediterrani. I al sud, la frontera natural egípcia es troba a Assuan-Elefantina (la Baixa Núbia, Uauat); en aquesta zona el Nil és de difícil tràfic fluvial, amb les cinc cascades; és una zona inhòspita que va servir de terra de ningú que separava Egipte de les comunitats de l'Alta Núbia (Kush) i el Sudan. Aquestes barreres naturals són les responsables de la relativa seguretat d'Egipte davant perills estrangers durant bona part de la seva història, a diferència de la de Mesopotàmia.

Mapa topogràfic d'Egipte. Font: *Wikimedia Commons*

Passem a descriure breument els principals trets d'aquesta regió que contribuïren enormement a donar-li el seu caràcter tant distintiu i diferent de la resta de cultures de l'antiguitat:

1) Natura favorable per a la conservació de les restes orgàniques. No obstant això, s'han de matisar les diferències regionals mediambientals entre el delta i la vall. La Vall o Alt Egipte és una estreta franja de terra cultivable a ambdós costats del riu, pròxima als deserts. El delta o Baix Egipte, que forma un ample triangle travessat pels diferents braços del Nil i diversos canals, és un medi ambient molt més humit, en el qual la proximitat de la capa freàtica dificulta l'excavació i ha contribuït al deteriorament i al pobre estat de preservació dels jaciments.

2) Presència de marcades dualitats naturals. En primer lloc, la terra fèrtil de la vall (fa possible l'agricultura i la vida: *Kemet*, 'la –terra– negra') en oposició a la terra del desert (*Deshret*, la 'terra vermella': sorrenca i estèril). En segon lloc, la dualitat climàtica: el delta gaudeix d'un clima mediterrani en oposició a l'Alt Egipte, molt condicionat pels deserts. I finalment, la divisió del país entre l'**Alt Egipte** i el **Baix Egipte** o delta. Els antics egipcis van ser conscients d'aquesta dualitat, a partir de la qual van articular tota una sèrie d'elements, com la natura doble de l'estat i de la monarquia.

3) La crescuda del Nil. El Nil és el responsable de la fertilitat i de la vida. De règim regular, és un dels rius més llargs del món, supera els 6500 km. A l'antiguitat es va distingir el Nil normal, *Iteru*, del Nil de la inundació, *Hapi*, deïficat amb un santuari al sud del Caire, al tradicional lloc on es troben la vall i el delta: les «Dues Terres».

4) Recursos naturals. Egipte disposa de gran riquesa geològica, canteres i mines explotades des dels primers temps històrics, sobretot el desert oriental, Núbia i el Sinaí. A més de l'abundància de diferents tipus de pedra, es troben minerals metal·lífers, com el coure (malaquita, atzurita), el plom o la galena. De particular importància per molts aspectes va ser el natró*.

5.3. Grècia

Grècia, *Héllas* per als grecs antics, ocupa la part meridional de la península Balcànica. Però el món grec presenta una extensió major: cal incloure la Grècia continental, les illes del mar Egeu (l'arxipèlag de les Cíclades, el Dodecanès, etc.), les illes del Mediterrani oriental: Creta i Xipre, així com la costa occidental de la península Anatòlica i el sud de la península Itàlica i Sicília, el que s'anomenava la «Magna Grècia».

Una geografia molt variada i unes condicions ambientals que varien radicalment, en ocasions, en molt poc espai, constitueixen les característiques principals d'aquest territori:

Bibliografia recomanada

Wilkinson, Toby (ed.) (2010). *The Egyptian World*. London & New York: Routledge.

1) El paisatge grec està dominat per les muntanyes i pel mar. Les muntanyes ocupen el 75% del territori, i només un 30% pertany a una àrea més o menys cultivable; la resta es va destinar a altres usos, com el pasturatge. Les muntanyes calcàries divideixen el país creant diverses zones ecològiques. La prominència de les muntanyes reflecteix la posició egea en la zona entre dues grans plaques: l'euroasiàtica i l'africana, els seus constants enfrontaments han estat i són responsables d'una gran activitat tectònica, normalment terratrèmols (és la zona més activa d'Europa); però, també, inclou erupcions volcàniques en un arc al voltant del sud de l'Egeu, especialment a l'illa de Tera. Aquesta activitat ha provocat una complexa distribució de diferents tipus de roques i ha creat una costa molt irregular (bons ports difícils). La comunicació per terra dins de la península resulta difícil; en canvi, el tortuós litoral ofereix nombrosos punts per atracar i refugis naturals.

2) De clima mediterrani la major part de Grècia, les zones peninsulars situades al nord tenen un clima continental. Aquest clima pot fer de la sequera una amenaça constant, mentre que la pluja excessiva pot arruïnar una collita. Aquest fet va determinar els cultius i el seu cicle: a la zona sud, el blat és marginal, i a la zona nord, amb major pluviositat i fred, l'olivera i la figuera en queden exclosos. En general no es tracta d'un territori particularment fèrtil.

3) Recursos naturals limitats. S'obtenia obsidiana de Melos i Giali (Dodecanès), cristall de roca de Creta, marbre blanc de gran qualitat de Paros, Naxos i de l'Àtica. Els recursos minerals es troben dispersos: mines de plom argentífer a Làurion (a l'Àtica) i coure, plata i or a la regió de Lacònia; a les illes Cíclades: Sifnos (plata i plom) i Kithnos (coure), i coure a Creta. Altres metalls com l'estany sempre es va haver d'exportar.

Mapa topogràfic de Grècia. Font: *Wikimedia Commons*

5.4. Roma

Al centre de la mar Mediterrània se situa la península Itàlica, ocupa una important posició estratègica entre el nord d'Àfrica i el centre d'Europa, amb l'illa de Sicília ubicada al seu extrem sud-oest. La península es troba separada d'Europa per les muntanyes dels Alps i les Dolomites. Al sud se situa la fèrtil vall del Po, vorejada pel riu Rubicó. El centre d'Itàlia està travessat per la serralada dels Apenins, que travessa el país de nord-oest a sud-est, amb rius que desemboquen en les planes costaneres. És al centre-oest de la península Itàlica, a les vores del riu Tíber, que es va desenvolupar la ciutat de Roma, aprofitant els avantatges dels fàcilment defensables turons de la regió. Finalment, Roma va acabar per incorporar els set turons ubicats a l'est del Tíber: el Palatí, l'Aventí, el Capitoli, l'Esquilí, el Viminal, el Quirinal i el Celi, dominant d'aquesta manera les fèrtils planes dels entorns i les bones terres de pastura.

Pel que fa a les seves característiques, presenta en termes generals un clima mediterrani, tot i les diferències regionals, especialment en l'arc alpí. Cal destacar que Itàlia es beneficia de grans recursos naturals, és un territori molt apte per a l'agricultura amb fèrtils valls al·luvials (on es cultivaven cereals i lli) i a les vessants de les muntanyes (el raïm i l'olivera). Els sòls no tan aptes per als conreus es van dedicar a la pastura. També disposa de recursos metal·lífers, tot i que no molt abundants.

Mapa topogràfic de la península Itàlica. Font: *Wikimedia Commons*

Al llarg de la seva història Roma va anar ampliant el seu territori en diverses fases, primerament va aconseguir el domini polític de la península Itàlica. A continuació es va anar expandint fins a acabar estenent-se més enllà dels Pirineus a l'oest, al nord: des de les illes Britàniques fins al Mar Bàltic, al sud: per la costa del nord d'Àfrica, i a l'est, fins a l'Eufrates.

6. Marc cronològic

Historiogràficament, disposar d'un marc cronològic és absolutament necessari per poder situar una cultura en un temps concret per tal de poder relacionar els seus esdeveniments i desenvolupaments amb els de les cultures contemporànies, amb les anteriors i les posteriors. Així mateix, per a les qüestions pràctiques diàries es necessita establir un temps exacte, i, en aquest sentit, hem de ser conscients que cada cultura ha establert per a les seves necessitats (religioses, agrícoles, polítiques, etc.) el seu propi sistema per mesurar el temps. En conseqüència, aquest sistema varia en el temps i en l'espai; en ocasions, fins i tot d'una ciutat a una altra dins del mateix període i cultura.

En definitiva, caldrà, doncs, en primer terme, establir una distinció entre la datació interna, el sistema de datació utilitzat per una determinada cultura per mesurar el temps, i la datació externa, és a dir, els sistemes emprats des de fora, des d'una altra cultura per tal d'establir un marc cronològic de referència per a una altra. La datació externa esdevé fonamental, en tant que ens permet (o ens ha de permetre) referenciar les diferents perioditzacions usades en el passat amb el nostre sistema de còmput temporal.

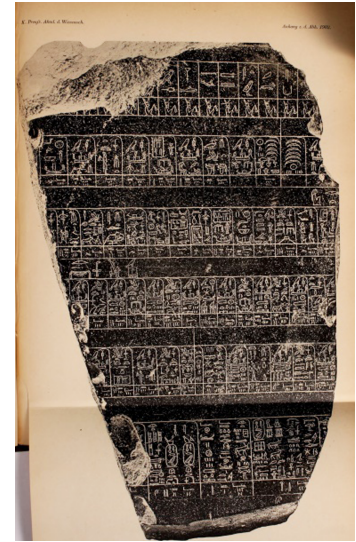
6.1. Datació interna

Vegem, doncs, els principals sistemes que van utilitzar les civilitzacions en estudi per ordenar i mesurar el temps, d'acord amb els paràmetres que obeïen a la seva pròpia comprensió del passat.

Recordem que la història de Mesopotàmia i les seves àrees d'influència abraça més de tres mil·lennis, i, lògicament, es van utilitzar diversos sistemes de datació. A Mesopotàmia l'any seguia un calendari lunar de dotze mesos de trenta dies. Durant la primera meitat del tercer mil·lenni es van numerar els anys de govern del sobirà, aquest sistema presentava problemes ja que no sempre era fàcil assegurar l'ordre de la successió dels reis. Al sud mesopotàmic, aquest mètode es va substituir pel dels **noms d'anys**, és a dir, es posava un nom a l'any com si es tractes d'una cosa. Cal tenir present que a l'antiga Mesopotàmia el nom de les coses era summament important; era, de fet, el nom d'una cosa o d'una persona el que realment li conferia la seva existència. De tal manera, l'any portava el nom d'un esdeveniment considerat important succeït aquell any i s'elaborava una llista amb la seqüència dels anys. Aquest mètode va ser usat des de la Dinastia d'Accad (s. XXIV) fins a finals de l'època babilònia antiga (rei Samsuditana, ca. 1625-1595). Posteriorment, des del 1350 fins al 280, es van utilitzar els anys reials dels sobirans. En canvi, al nord mesopotàmic, a

Assíria, es va procedir de manera diferent: els anys portaven el nom de personatges importants, no d'esdeveniments, era el sistema dels **anys epònims**. Al començament el rei posava el nom al primer any del seu regnat, després, per torns, els alts funcionaris de la cort anaven donant nom als anys. Més tard, al primer mil·lenni, es van establir torns protocol·laris. També en aquest cas es van confeccionar llistes d'anys epònims; malauradament, no sempre s'han conservat els registres complets.

Per a les seves necessitats religioses i administratives, els egipcis compilaven llistes de reis. S'han recuperat fragments d'aquestes llistes, però cap suficientment completa per reconstruir tota la seqüència. Les principals llistes reials que han sobreviscut són: per al Regne Antic: **la Pedra de Palerm**, datada en la V Dinastia, llista els reis des dels orígens mitològics, quan Horus va donar el tron a un rei humà, fins al tercer rei de la V Dinastia. De l'Imperi Nou es conserven llistes reials de l'època de Tuthmosis III a Karnak, Seti I i Ramsès a Abidos i a la tomba de Tjuneroy, oficial de Ramsès II, a Saqqara. Aquestes llistes estableixen la línia de successió dels reis a partir del llegendari Menes. També s'ha preservat un paper amb una inscripció fragmentària en hieràtic procedent de Tebes (**El Cànon de Torí**). D'època ptolemaica es disposa de la **Crònica Demòtica**, font per a les Dinasties XXVIII-XXX. En darrer terme hi ha la llista dels reis en grec compilada a l'*Aegyptiaca* per un historiador i sacerdot egipci anomenat Manethó (ca. 305-285). Aquesta obra s'ha preservat en resums pels primers escriptors cristians amb extractes en altres autors d'època romana i posterior, especialment l'historiador jueu Flavi Josef.

Pedra de Palerm. Font: Wikimedia Commons

Al món grecoromà antic no hi havia un calendari estàndard, sinó que proliferaven els sistemes de datació locals. De fet, l'any començava en diferents mesos en diferents parts del món antic: al juliol a Atenes i a Roma, primer, al març i, després, al gener. La funció del calendari era regular l'any agrícola, els festivals religiosos, les institucions cíviques, etc. A la majoria de ciutats gregues, l'any estava dividit en dotze mesos lunars, els noms variaven d'una ciutat a una altra i acostumaven a ser el nom de divinitats o de festivals. Finalment, el calendari solar de Juli Cèsar va ser exportat a tot l'Imperi, tot i que els grecs varen continuar usant el seu calendari lunar o barrejant-lo, donant noms locals als mesos solars. Per datar es van idear diferents sistemes, que ara passem a comentar.

A Grècia, el sistema per nomenar els anys consistia, principalment, en el dels **anys epònims**: a Esparta l'any rebia el nom del més gran dels cinc èfors*, a Atenes el d'un dels arconts*; en tant que el càrrec s'iniciava a l'estiu, es fa una doble notació (ex.: 511/10). Ca. 425 es va col·locar una llista d'arconts a l'àgora d'Atenes, de la qual només s'han conservat quatre fragments. Un altre sistema emprat va ser nomenar l'any a partir de **les principals festivitats panhel·lèniques**. A finals del segle v, el sofista Hipíes d'Elis va publicar una llista dels guanyadors de l'*stadion* (carrera dels 200 m) als Festivals Olímpics*, suposadament des del 776. No s'ha conservat, però es creu que va ser utilitzada per a una llista de les victòries olímpiques, des del 776 fins al 221 dC, recollida pel filòsof cristià del segle III dC Sext Juli Africà i preservada en la *Crònica*

d'Eusebi, el bisbe de Cesarea del segle IV dC. També es va emprar nomenar l'any amb el d'un **càrrec religiós**. Aquest mètode va ser adoptat per Hel·lànic de Mitilene, contemporani d'Hípies, en la seva *Hiereiai* –crònica d'esdeveniments organitzats a partir dels anys successius de servei de les sacerdotesses del santuari d'Hera, a Argos. Només es conserven onze fragments dels tres volums originals. Per referències d'autors posteriors, es creu que va ser ell qui va proveir una sèrie de sincronismes que ancoren el seu esquema cronològic amb la llista d'arconts atenencs i la llista d'èfors d'Esparta (de fet, es creu que va ser el responsable de la llista d'arconts del ca. 425). Els sincronismes que es van establir a finals del segle V només funcionen si els Jocs Olímpics s'haguessin celebrat sempre cada quatre anys i els magistrats s'haguessin succeït en el càrrec anualment. Malauradament, hi ha evidències que això no va ser sempre així.

A Roma, inicialment, es va utilitzar el sistema d'epònims, i els anys rebien el nom del cònsol* de cada any; més tard, es va usar el nom de l'emperador, com en les monarquies hel·lenístiques. Un altre sistema va ser comptar els anys des de la fundació de Roma (*ab urbe condita*) fixada el 21 d'abril del 753 a partir de les Olimpíades. Un nou sistema va ser el d'Eusebi de Cesarea, a *Cròniques*, que era prendre el cristianisme com la base del sistema.

6.2. Datació externa

L'estudi del passat ens obliga, en conseqüència, a situar les cultures en un temps precís en relació amb el nostre present, és a dir, al nostre sistema cronològic. Pot semblar una mica absurd utilitzar la nomenclatura abans de Crist per a pobles i cultures totalment alienes a aquests conceptes. Quan es parla de cultures molt allunyades de nosaltres en el temps s'utilitza la terminologia abans del present³; una altra nomenclatura utilitzada de caràcter més neutre és l'acrònim a.e.c., és a dir: abans de l'era comuna.

⁽³⁾Les sigles en anglès BP: *before present*.

En relació amb la datació externa, cal fer una distinció entre dos sistemes: la cronologia relativa i l'absoluta. Per cronologia relativa s'entén el sistema que ens permet ordenar esdeveniments i cultures en el temps, és a dir, podem establir que un fet A és anterior o posterior a un fet B, però no podem especificar exactament quan van tenir lloc.

La cronologia absoluta, en canvi, ens ha de permetre fixar un esdeveniment o una cultura exactament en el temps. Ambdues utilitzen diverses tècniques.

Terminologia

Arqueològicament s'utilitzen les expressions *terminus ante quem* i *terminus post quem* per marcar aquestes relacions d'anterioritat i posterioritat.

6.2.1. Cronologia relativa

És possible establir una cronologia relativa de diverses maneres. La més habitual és a partir de la combinació de les seqüències estratigràfiques i les seqüències dels artefactes susceptibles d'aportar dades cronològiques (artefactes diagnòstics). És a dir, una excavació produeix una sèrie de nivells, aquests ni-

vells responen a diverses activitats, com per exemple la construcció d'una casa; en aquest cas, els nivells que la cobreixen seran posteriors als nivells que hi ha sota. De la mateixa manera, els materials associats a cada nivell formen part d'un moment temporal concret, i a partir de les seves variacions estilístiques és possible identificar un conjunt de materials que van funcionar en una mateixa època. D'entre aquests materials, la ceràmica, per les seves constants evolucions tipològiques al llarg del temps, ha estat un dels indicadors més útils i utilitzats per identificar i datar cultures; juntament amb les monedes i les inscripcions. En conseqüència, la combinació d'aquestes dades ens permet classificar grups culturals. Aquests resultats es correlacionen amb fases que idealment haurien de reflectir els diferents estadis del desenvolupament històric (i finalment hauríem de poder donar dades absolutes per a aquestes diferents fases).

Altres sistemes consisteixen a establir relacions amb altres fonts, com per exemple entre dades textuals i arqueològiques.

6.2.2. Cronologia absoluta

La cronologia absoluta relaciona els fets exactament amb el nostre calendari, és a dir, amb el nostre sistema de mesurar el temps. Per establir la cronologia absoluta d'un determinat esdeveniment o període s'utilitzen diversos mètodes que deriven de múltiples disciplines.

En primer terme, podem mencionar l'astronomia. Certs fenòmens astronòmics observats pels antics, com eclipsis, i citats en els seus textos contemporanis, poden ser identificats a partir dels coneixements astronòmics moderns i col·locats en el temps de manera absoluta.

L'estel Sírius a Egipte

Citarem un exemple per aclarir com funciona aquest mètode. A Egipte era especialment important l'estel Sírius, en aquella època la sortida helíaca de Sírius (*Sothis*) tenia lloc poc abans de les crescudes del Nil. Aquesta circumstància permetia als egipcis la predicció de les crescudes, que eren d'una gran importància per a l'agricultura. Dos textos que registren la sortida: una carta procedent de Lahum (escrita el 16/ mes 4/ segona estació de l'any 7 del regnat de Senusret III) i el papir mèdic Ebers (escrit el 9/ mes 3/ de la tercera estació de l'any 9 del regnat d'Amenhotep I, Dinastia XVIII) han pogut ser datats: el primer l'any 1872 i el segon l'any 1541.

En segon terme, hi ha tota una sèrie de restes arqueològiques –restes botàniques, granes, òssies procedents de contextos arqueològics intactes– que poden ser datades a partir de tota una sèrie de tècniques com el carboni 14, AMS (espectrometria de massa realitzada amb un accelerador), termoluminescència*, etc. En general, ofereixen un interval de les dates més probables més que un any específic. Addicionalment, existeixen altres sistemes com la dendrocronologia*.

En tercer lloc, en determinades ocasions es pot utilitzar la filologia, és a dir, emprar les llistes antigues de sobirans i epònims i sincronies entre personatges contemporanis. Per poder usar aquest mètode és necessari disposar d'una sèrie ininterrompuda de dades que es puguin connectar amb un punt ferm en el temps per poder-les inserir.

Tot i la utilització de les tècniques científiques avançades, encara existeixen marges d'error massa amplis per a determinats períodes històrics.

Específicament, la cronologia absoluta de la història del Pròxim Orient és un tema molt controvertit. Per a certes èpoques de la història mesopotàmica no més disposem d'una cronologia força imprecisa, amb dates quasi sempre aproximades, per això s'utilitza freqüentment l'abreviatura llatina *ca.* (*circa*, 'al voltant de') davant de moltes dates. Tal com hem vist, disposem de seqüències de governants, però resulta difícil establir un punt ferm en el temps per poder-les inserir. Pel que fa al primer mil·lenni, la cronologia és segura perquè tenim el registre d'un eclipsi solar que va tenir lloc el 15/06/763, fet que ens permet ancorar una llarga seqüència d'epònims assiris. Les dates entre 1500 i *ca.* 950 poden oscil·lar en casos excepcionals en un màxim de vint anys. Per al segon mil·lenni, totes les dates anteriors al 1500 admeten variacions d'uns 64 anys per sota o de 56 per dalt, segons la seva relació amb certes posicions del planeta Venus que es repeteixen cada 56 o cada 64 anys.

En conseqüència, existeixen tres cronologies: la cronologia llarga (n anys + 56), la curta (n anys -64) i la mitja (n). En relació amb la Primera Dinastia de Babilònia, i concretament del regnat d'Hammurabi, tenim tres variants: la cronologia mitjana el situa el 1792, la curta el 1728 i la llarga el 1848. Els investigadors acostumen a utilitzar la cronologia mitjana per convenció. La cronologia del tercer mil·lenni –període conegut com l'Edat del Bronze Antic– planteja seriosos problemes de periodització i terminologia, manca de consens, així com el problema que implica utilitzar la seqüència establerta pel sud mesopotàmic a altres zones. Addicionalment, les datacions publicades de carboni 14 no permeten una directa correlació entre les evidències arqueològiques i les històriques; en general, les cronologies històriques tendeixen a abaixar les cronologies, mentre que les arqueològiques basades en dades radiocarbòniques tendeixen a ser més altes. En conclusió: les dates històriques són essencialment dates relatives.

El projecte internacional ARCANE

Davant aquesta problemàtica, un grup d'investigadors van considerar urgent la necessitat de revisar tota la documentació relativa al tercer mil·lenni de les civilitzacions del Pròxim Orient, i amb aquesta finalitat es va crear el projecte internacional ARCANE. El principal propòsit del projecte és produir una cronologia absoluta i relativa per a tot el Pròxim Orient i el Mediterrani oriental basada en la sincronització de cronologies regionals per al tercer mil·lenni. En definitiva, establir un marc cronològic de referència, una eina imprescindible per estudiar i entendre el desenvolupament de les diferents civilitzacions que varen ocupar aquestes àrees. Per això, el treball conduït pel projecte ha reconsiderat tant la cronologia relativa com l'absoluta (revisió de datacions: el context, la qualitat, etc.) i ha proposat, en conseqüència, una nova i comuna metodologia amb una terminologia més neutral i consensuada necessària per a l'intercanvi de dades. La taula cronològica resultat del projecte es pot consultar a l'adreça <http://www.unituebingen.de/arcane/>.

La cronologia absoluta per a l'Egipte antic només es pot establir a inicis de l'època tardana a partir de connexions amb la cronologia grega i amb altres fonts del Pròxim Orient, com les llistes reials assíries. Tot i així, la cronologia de l'època ramèssida és encara força controvertida. Per als períodes anteriors existeixen força problemes.

Per al món Egeu de l'Edat del Bronze, les correlacions entre les seqüències ciclàdiques, minoïques i hel·làdiques esdevenen progressivament clares al llarg del temps; per a les primeres fases només es poden fer similituds generals. Així doncs, resulta difícil determinar dates absolutes per als períodes mencionats a causa de pocs punts fixos i la dificultat d'establir sincronismes amb civilitzacions contemporànies amb cronologies absolutes independents. Pel que fa a les dates anteriors a mitjan segle VI, aquestes presenten un alt grau d'incertesa.

Convertir el sistema de datació romà al «sistema cristià» (a.C.-d.C.) no presenta problemes a partir de l'any 300, ja que per a aquest període disposem d'una llista completa i exacta dels cònsols (els *fastos*). El procediment consisteix a comptar el nombre d'anys consulars anteriors i posteriors al consolat de Gai Cèsar i L. Emili Paul·le, els quals van ocupar el càrrec l'any que nosaltres anomenem 1 d.C. Abans del 300 la situació és complexa, ja que els *fastos* són reconstruïts de diferent manera per les diferents fonts, i perquè existeixen discrepàncies entre les diverses versions dels *fastos* i les dades cronològiques aportades per altres testimonis independents. S'acostuma a emprar la convenció d'utilitzar el còmput anomenat «varronià» establert pel mateix Varró, a finals del període republicà, i utilitzat en la llista de cònsols recollida en la làpida col·locada en el Fòrum en temps d'August. Els fragments conservats d'aquesta inscripció es conserven al Museu Capitolí, d'aquí el nom de *Fastos Capitolins*. La cronologia de Varró situa els primers cònsols l'any 509 i la invasió dels gals en el 390. El problema rau en el fet que la cronologia de Varró és una reconstrucció secundària basada en una versió revisada artificialment dels *fastos*; hi ha indicis clars d'un intent de dilatar la cronologia mitjançant la inserció de personatges falsos en la llista. El testimoni independent més important és la coincidència cronològica de la invasió dels gals, per un costat, i la Pau d'Antàlcides (o Pau del Rei) i el setge de Regio per Dionís de Siracusa, per un altre. Erudits antics com Dionís d'Halicarnàs, expert en cronologia, ja van

fer grans esforços per sincronitzar els diversos sistemes de datació, com el de l'arcontat atenès o el consolat romà, així com per crear un còmput universal utilitzant com a punt de referència les Olimpíades.

7. Desenvolupament cronocultural

En aquest apartat intentarem esbossar un quadre cronocultural dels principals esdeveniments en les àrees d'estudi. Haurem de començar el recorregut a les fèrtils conques fluvials dels rius Eufrates i Tigris i del Nil on, al quart mil·lenni, apareixeran les grans civilitzacions. I acabarem quan la major part del territori on aquestes cultures es van desenvolupar van acabar sota el domini de Roma.

7.1. El Pròxim Orient

Iniciarem el nostre recorregut vers el 3200, quan es redacten els primers documents escrits. Tradicionalment s'ha considerat l'aparició de l'escriptura l'inici de la història; en conseqüència, doncs, aquesta neix a Sumer. Els primers textos que podem llegir amb certa seguretat van ser escrits en sumeri utilitzant el sistema cuneïforme, però ben aviat es constata la presència d'altres llengües com l'accadi. El sistema sempre va ser el cuneïforme, però les llengües que el van emprar van ser moltes i ben diverses, com moltes i diverses van ser les cultures que van ocupar aquesta vasta zona geogràfica. Si el tercer mil·lenni les principals civilitzacions van ser Sumer i Accad, a partir del segon mil·lenni el focus es va traslladar una mica més al nord: a Babilònia i a Assíria. Caldrà, a més, sumar els pobladors de les estepes i de les zones muntanyenques perifèriques poblades per nòmades i seminòmades, els quals en determinats moments interactuaran amb les poblacions urbanes, tant coexistent, com provocant episodis d'inestabilitat.

En termes generals, podem dividir en quatre grans blocs el desenvolupament cultural d'aquesta vasta regió durant més de tres mil·lennis:

1) **Dels primers vilatges a la creació de la cultura urbana.** Va ser al sud mesopotàmic, a la plana fluvial de l'Eufrates i el Tigris, on vers el quart mil·lenni va culminar un llarg procés progressiu de desenvolupament iniciat des de la domesticació de les espècies vegetals i animals. Aquest procés creixent de complexitat econòmica, social i ideològica va produir un efecte en espiral que va conduir a l'aparició de la ciutat, de l'estat i de l'escriptura. Tots aquests canvis es van documentar per primera vegada a la ciutat sud-mesopotàmica d'Uruk al quart mil·lenni.

2) **Ca. tercer mil·lenni: les ciutats estat i les primeres dinasties (Sumer i Accad).** Aquest imparable procés d'augment de la complexitat en totes les esferes va conduir al sistema de govern de les ciutats estat sumèries independents, fins a la seva submissió sota el regne de la Dinastia semita d'Accad, que al

seu torn va ser substituïda pel regne neosumeri de la III Dinastia d'Ur. Aquest període finalitza entre altres causes per la irrupció dels nòmades procedents d'occident: els amorreus («els occidentals»).

3) **Ca. segon mil·lenni: els primers estats regionals.** Aquests amorreus s'urbanitzen i passen a liderar les principals dinasties que governen els diversos estats territorials de gran part del Pròxim Orient: les Dinasties d'Isin i Larsa, Babilònia (amb Hammurabi) i les paleoassíries (Šamši-Addad).

Durant el Bronze Final, l'accadi esdevindrà la llengua internacional del comerç i la diplomàcia des del Mediterrani fins a l'Iran passant per Egipte. Durant aquest període es documenta un sistema de relacions polítiques, econòmiques i culturals entre els principals estats del Pròxim Orient, Egipte i l'Egeu, el qual es coneix amb el nom de «sistema internacional».

4) **Ca. primer mil·lenni: els primers imperis: Assíria, Babilònia i Pèrsia.** Finalment, l'Imperi persa va ser sotmès pel macedoni Alexandre Magne i a partir del 312 la zona oriental de l'Imperi va passar a ser governada per la Dinastia selèucida.

7.2. Egipte

Si haguéssim d'explicar de manera molt resumida el desenvolupament històric de l'Antic Egipte –des de la seva configuració com un estat centralitzat, vers el tercer mil·lenni, fins a la seva incorporació a l'Imperi de Roma, l'any 30– es podria fer a partir de la fluctuació entre els períodes d'unificació territorial sota un sol governant (els regnes Antic, Mitjà i Nou) i els períodes de fragmentació política amb diversos governants contemporàniament (els anomenats períodes intermedis).

De tal manera, el Període Dinàstic Inicial es va produir amb la unificació de l'Alt i Baix Egipte; tot i que desconexem en detall el procés, ja des d'aquest primer moment l'estructura política va ser la monarquia teocràtica. Aquesta ideologia política perduraria fins a final de l'estat egipci, i va ser fins i tot adoptada pels monarques estrangers que van governar Egipte.

Després d'aquesta etapa dinàstica inicial segueixen cinc segles de prosperitat econòmica i estabilitat política que caracteritza el **Regne Antic**. Al final del període es produiran una sèrie de canvis que desembocaran en un desplaçament del centre econòmic i social de la capital a les províncies amb la subsegüent fragmentació política que definirà la nova fase històrica coneguda com el **Primer Període Intermedi**.

La reunificació d'Egipte sota Mentuhotep II inaugurarà el **Regne Mitjà** durant el qual la monarquia s'esforçarà a restablir una autoritat central i instaurar una estabilitat dinàstica, però l'amenaça, tant interna com externa, desembocarà

en una nova fractura de la unitat política. Durant el **Segon Període Intermedi** el poder va estar en mans d'una dinastia asiàtica, al nord, (els hikses) i una núbia, al sud, mentre que a Tebes se'n manté una de local.

La derrota dels hikses i del regne de Kerma i la nova unificació política donaran lloc a un nou període que pot ser nomenat com **l'Imperi Nou** per l'ampliació del territori tradicional egipci amb l'annexió de gran part de Núbia i de l'àrea siriana-palestina. Egipte participa del sistema internacional. El govern de la Dinastia XVIII es va veure trasbalsat per la reforma amarniana duta a terme pel faraó Amenhotep IV/Akhenaton. Tot i les grans repercussions en totes les facetes de la vida, la reforma va tenir una curta durada i a la mort del faraó es va restaurar l'ordre imperant. La fi de l'Imperi Nou dóna lloc novament a un període de fragmentació política, l'anomenat **Tercer Període Intermedi**. Durant els segles VII i VIII, a la fragmentació política s'hi sumen invasions estrangeres d'Egipte. Les darreres dinasties faraòniques s'han agrupat en el que s'ha anomenat **la Baixa Època**. Durant el primer mil·lenni, Egipte va haver de fer front a invasions successives de poders estrangers: nubis, assiris, perses, grecs macedonis i finalment romans.

7.3. Grècia

L'Edat del Bronze a l'Egeu representa l'emergència de civilitzacions complexes socialment, econòmicament i amb un art remarcable; el focus es va anar desplaçant de les illes Cíclades a l'illa de Creta i d'allí al continent. Concretament, s'han documentat la civilització **Ciclàdica**, la **Minoica** i la **Micènica**.

La destrucció del sistema de palau que havia caracteritzat el món mediterrani del Bronze Final va provocar la desaparició de l'organització econòmica i política centralitzada i de l'escriptura. El període posterior a la desaparició de la civilització micènica va suposar un retrocés; de fet, la poca quantitat de dades fan que aquest es conegui com **l'Època Fosca**. Es tracta d'un període complex, d'inestabilitat, amb grans diferències regionals que indiquen diferents ritmes de desenvolupament; serà, però, el període durant el qual es gestarà el ressorgiment d'una nova Grècia. Durant el segle VIII s'assisteix a un ressorgiment amb un model de societat completament diferent: un nou sistema d'escriptura sense lligam amb l'anterior i un nou tipus de govern estatal basat en la ciutat estat (*polis*).

L'Època Arcaica constituirà el moment decisiu de formació dels grans assoliments en els terrenys intel·lectual, cultural i polític que duran a «l'edat d'or» de la Grècia d'època clàssica. El constant moviment colonitzador, iniciat a finals del segle VIII i continuat durant el VI, va difondre la llengua i cultura grega pel Mediterrani des de la península Ibèrica fins al mar Negre. Dins de les ciutats estat es van formar noves idees que configuraran el món occidental: la concepció racional de l'univers i el concepte de govern democràtic.

L'etapa següent, l'anomenada **Època Clàssica**, ve caracteritzada per l'enfrontament entre el món grec i l'Imperi persa (les anomenades «Guerres Mèdiques») i pels perllongats conflictes entre Atenes i Esparta (la Guerra del Peloponès). Paradoxalment, en aquest període dominat per la guerra, Atenes viurà la seva època d'or: culturalment dominant, i políticament apareix el concepte de democràcia com el desenvolupament d'un procés iniciat en l'edat arcaica. El segle IV estarà marcat per la rivalitat entre les ciutats d'Esparta, Atenes i Tebes, que intentaran per torn dominar el món grec, amb Pèrsia al rerefons, fins a la irrupció de Macedònia, que esdevindrà el poder hegemònic al món grec. Amb la mort de Filip II, el seu fill i successor Alexandre III emprendre la campanya i conquesta l'Imperi persa. Però Alexandre mor jove, sense deixar un hereu viable, fet que desencadenarà els enfrontaments entre els seus generals per la successió. Des d'aquest moment, i fins a la conquesta romana d'Egipte, ens situem en el període anomenat **hel·lenístic**. Finalment, serà Roma la que governi el món hel·lenístic.

7.4. Roma

La història de Roma va començar amb l'expansió territorial d'una ciutat estat ubicada, com hem vist, al centre de la península Itàlica, fins a esdevenir la cultura dominant a la península Itàlica.

Els romans van començar la seva història amb un **període monàrquic** del 753 al 510 que va finalitzar amb un canvi de govern amb la inauguració de la República. Els primers set reis són figures semimítiques envoltades d'ombres. El sistema monàrquic va donar pas a la forma de govern de la **República**. Els ancians de l'estat deliberaven col·lectivament al senat (l'òrgan més important de decisió), encara que el nou sistema permetia a tothom formar part del govern; en realitat, només els nobles accedien a càrrecs importants, i els dos més importants eren els cònsols. A inicis de la República, la conquesta militar i la colonització foren dos mitjans per expandir l'esfera de control de Roma; primer, les poblacions veïnes, incloent-hi les poblacions etrusques, una de les civilitzacions més notables de la península Itàlica. Un altre dels esdeveniments determinants dels primers temps de la República va ser el seu enfrontament amb la civilització púnica pel domini del comerç al Mediterrani. Durant el segle II, Roma va assolir el control de Grècia, gran part del nord d'Àfrica i de l'Àsia Menor.

Finalment, la ruptura de l'equilibri entre els diferents poders va desencadenar una guerra civil que va tenir com a resultat la concentració del poder en una sola figura, la del Cèsar. Però no va ser fins a l'hàbil estratègia d'August que Roma es va convertir en un **Imperi** amb un governant únic. Aquest Imperi va acabar per sotmetre sota el seu domini tot l'àmbit mediterrani, des de la península Ibèrica fins a l'Eufrates, i va perdurar fins al segle V dC, quan entre

nombrosos factors, l'augment d'atacs de poblacions bàrbares a la zona més vulnerable de l'oest van contribuir a provocar la caiguda de l'Imperi occidental.

Glossari

arcont Títol que rebia el càrrec de magistrat de més autoritat en les ciutats estat gregues. Durant l'època clàssica, a Atenes es triaven nou arconts.

carpologia Tècnica d'estudi de les restes arqueobotàniques, com les llavors, els fruits, les fulles i altres restes que s'han conservat carbonitzats o mineralitzats.

cònsol Durant l'època de la República romana, nom amb el qual es designaven els dos magistrats principals.

dendrocronologia Tècnica de datació a partir dels anells de creixement dels arbres, i a partir d'aquestes dades reconstruir seqüències d'anells d'arbres que abracin un extens període de temps.

èfor Magistrat a Esparta i a altres ciutats estat dòries; en el cas d'Esparta, l'assemblea n'escollia anualment cinc.

epigrafia Disciplina que estudia les inscripcions realitzades en diferents materials com per exemple la pedra, el metall, la ceràmica, etc.

glíptica Estudi relacionat amb els segells gravats i les seves empremtes.

Mesopotàmia Literalment 'entre rius', denominació donada pels grecs des de l'època d'Alexandre Magne a la zona situada entre les conques dels rius Tigris i Eufrates al nord de l'actual Bagdad.

natró Compost de carbonat i bicarbonat sòdic que es troba a El Kab, prop de Hieracòmpolis, i en una zona del delta per això anomenada Uadi Natrum. Els egipcis l'utilitzaven per a farmacopea, medicina, per cuinar, com a esmalt, a la metal·lúrgia, en la momificació, etc.

numismàtica Disciplina que s'ocupa de l'estudi de tots els aspectes relacionats amb les monedes.

olimpíades Jocs celebrats cada quatre anys en honor de Zeus a la ciutat d'Olímpia; segons la tradició, celebrats per primer cop l'estiu del 776 aC.

petrològica, anàlisi Serveix per identificar les varietats lítiques utilitzades en els artefactes de pedra i les dels desgreixants utilitzats en la fabricació de ceràmiques.

radiocarboni Mètode de datació aplicable a la matèria orgànica.

termoluminescència Tècnica de datació per les restes ceràmiques.

uadi Terme àrab que descriu el llit sec d'un antic curs d'aigua que s'obre en el desert; s'acostuma a utilitzar com a via de comunicació.

Bibliografia

Alföldy, Géza (2012). *Nueva historia social de Roma*. Sevilla: Secretariado de Publicaciones, Universidad de Sevilla.

Boardman, John; Griffin, Jasper; Murray, Oswyn (eds.) (1986). *The Oxford history of the classical world*. Oxford: Oxford University Press.

Butzer, Karl W. (1989). *Arqueología – una ecología del hombre: Método y teoría para un enfoque contextual*. Barcelona: Ediciones Bellaterra.

Cornell, T. J. (1995). *Los orígenes de Roma c. 1000-264 a.C. Italia y Roma de la Edad del Bronce a las guerras púnicas*. Barcelona: Crítica.

Crawford, Michael (ed.) (1986). *Fuentes para el estudio de la historia Antigua*. Madrid: Taurus.

Kaplan, Michel (dir.); Richer, Nicolas (coord.) (1995). *El mundo griego*. Granada: Universidad de Granada.

Kaplan, Michel (dir.); Richer, Nicolas (coord.) (1995). *El mundo romano*. Granada: Universidad de Granada.

Kramer, Samuel Noah (2010). *La historia empieza en Sumer. 39 primeros testimonios de la historia escrita*. Madrid: Alianza Editorial.

Liverani, Mario (1995). *El Antiguo Oriente. Historia, sociedad y economía*. Barcelona: Crítica.

Liverani, Mario (2003). *Relaciones Internacionales en el Próximo Oriente Antiguo 1600-1100 A.C.* Barcelona: Edicions Bellaterra.

Pomeroy, Sarah; Burnstein, Stanley; Donlan, Walter y Tolbert, Jennifer (2011). *La Antigua Grecia. Historia Política, Social y Cultural*. Barcelona: Crítica.

Oppenheim, A. Leo (2003). *La Antigua Mesopotamia. Retrato de una civilización extinguida*. Madrid: Gredos.

Shaw, Ian (ed.) (2007). *Historia del Antiguo Egipto*. Madrid: La Esfera de los Libros.

Serrano, José Miguel; Sanmartín, Joaquín (1998). *Historia antigua del Próximo Oriente: Mesopotamia y Egipto*. Madrid: Akal.

Wilkinson, Toby (ed.) (2010). *The Egyptian World*. London & New York: Routledge.

Annex

Mesopotàmia	Cronologia	Egipte		
		Període	D	Capital
LC 1 (Terminal Ubaid) ca 4400-4200	4000-3200	BE: Maadi		
LC 2 ca 4200-3900				
LC 3 ca 3900-3600	4400-4000	AE: Badarià		
LC 4 (S Middle Uruk) ca 3600-3400	4000-3500	Naqada I		
LC 5 (S Late Uruk) ca 3400-3000	3500-3200	Naqada II		
	3200-3000	Naqada III	0	
Ciutats-estat sumèries (ED) 2900-2350	3000-2686	Dinàstic Arcaic	I-II	Tinis
	2686-2125	Regne Antic	III-VI	Memfis
VII-VIII				
D d'Accad 2334-2154	2160-2055	Primer Període Intermedi	IX-XI	Heracleòpolis (IX-X) Tebes (XI)
II D de Lagash ca 2100				
Gutis ca 2100-2112				
III D d'Ur ca 2112-2004				
Amorreus fi 3r-pr 2n mil	2055-1650	Regne Mitjà	XI-XIII	Tebes Itjitaui (XII) Tebes (XIII)
Regne de l'AM 1808-1776				
I D Babilònia 1880-1595				
AR hitita ca 1800-1400				
Mitanni ca 1500-1200	1650-1550	Segon Període Intermedi	XIV-XVII	Avaris (XV) Tebes (XVII)
Ciutats-estat SP ca 1500-1200				
Regne Elam M ca 1500-1200	1550-1069	Regne Nou	XVIII-XX	Memfis i Tebes Akhetaton (XVIII) Pi-Ramsès (XIXD)
Nou regne hitita 1400-1200				
D cassita ca 1475-1155				
Assiri M 1350-1100				
Arameus ca 1000	1069-664	Tercer Període Intermedi	XXI-XXV	Tanis
Urartu 1 ½ I mil				
Estats arameus 1000-700				
Neohitites 1000-700				
Neoassiri 883-612				
Neobabilònic 626-539	664-332	Època tardana/Baixa Època 664-3 Assurbanipal captura Tebes	XXVI-XXX	
		605 Nabopolassar venç els egipcis a CC		
		525 Cambises rei d'Egipte (XXVIIID) 404-343 Revolta a Egipte s'independitza 343-332 Segon període persa		
Perses 538-331				
D macedònia 330-306	332-30	Període Ptolemaic D macedònia D ptolemaica		
D selèucida 305-64				
D arsàcida 248 aC-221 dC	30aC-395dC	Període Romà		

Edat del Bronze Antic Hel·làdic antic (2800-1900)	3000-2100	Ciclàdic antic (ca. 3200-2300) Cultura minoica: Prepalati: ca. 3000-2000 Primers palaus: 2000-1700 Segons palaus: 1700-1400 Postpalati: 1400-1100 Cultura micènica ca. 1700/1600-1200/1100
Edat del Bronze Mitjà Hel·làdic mitjà (1900-1580)	2100-1900	
Edat del Bronze Final Hel·làdic recent (1600-1200)	1600-1150	
Edat del Ferro Època Fosca	ca. 1100-800	ca. 750-550 Moviment colonitzador
Època Arcaica	ca. 700-500/480	Les Guerres Mèdiques (490, 480-79)
Època Clàssica	ca. 500/480-323/300	Guerra del Peloponès (431-404) entre Esparta i Atenes 508/7 Introducció de la democràcia a Atenes
Època Hel·lenística	323-30	323 mort d'Alexandre a Babilònia 30 conquesta romana d'Egipte

Primera Edat del Ferro	1000-620 Cultura Vil·lanoviana (900-500) 730/20-640/30 Període Orientalitzant Antic i Mitjà 640/30-580 Període Orientalitzant Recent Cultura Etrusca (ca. 750-90)
Monarquia	753-510
República	509-27 Primera República 509-367: Guerra civil entre patricis i plebeus L'expansió romana d'Itàlia, 510-287 La primera Guerra Púnica, 264-241 La segona Guerra Púnica, 218-201 Final de la República: 202-31 La tercera Guerra Púnica, 149-146 Primer Triumvirat (Juli Cèsar, Pompeu i Cras)
Alt Imperi	27 aC-192 dC August, 31 aC-14 La Dinastia Juli-Claudia, 14-68 La Dinastia Flàvia, 69-98 Nerva, 96-98 Trajà, 98-117 Adrià, 117-138 Els Antonins, 138-193
Baix Imperi	192-476 dC Els Severs, 193-235 Els Emperadors soldats, 235-284 Les Tetrarquies, 284-312/324
Antiguitat Tardana	306-395